

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לג, תשמ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הגורמים להצלחתה של החייאת הלשון

לזכר אברהם רגלסון נ"ע,
 נלב"ע בכ"ח מנ"א תשמ"א

תקופת מאַת השנים האחרונות הייתה תקופת שידוד מערכות ושינוי ערכים בחיי העם היהודי, אַרצו וּלשׁוֹנוֹ. העם התחיל לשוב למולדתו העתיקה ולבנותה, והלשון העברית נתחדשה בדיבור-פּוֹה, בעיקר בארץ-ישראל, ונעשתה, לאט לאט, לשון חיה לכל דבר, על פל המשתמע מפך. יש מכנים את מה שהתרחש בתקופה זו בחיי הלשון בפּינּוּי 'נס' תחיית הלשון — התרחשות, שהיא, פּבּיכּוּל, נגד חוקי הטבע, ודאי משום שקשה להצביע על תהליך דומה בתחייתה של לשון אחרת, שנחל הצלחה במידה שפואת (והיו בתקופה זו, או קודם לה, כמה ניסיונות בכיוון זה).

מניעים חברתיים ולשוניים

כיום, בדיעבד, נראה שצירוף היסטורי של גורמים חברתיים מְחַד — מסיבות הזמן, המקום ותנאי החיים — וגורמים לשוניים מאידך — הפילוג בלשונות הדיבור של הראשונים, שהתחילו במצנת החייאת הדיבור, גמישותה של

1. ביסודו של מאמר זה, הרצאה על 'גורמים סוציולינגוויסטיים להצלחת החייאת הלשון', שהרציתי בקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות, שנערך בירושלים, בימים ט"ז-כ"א מנחם-אב תשמ"א.

הלשון העברית ותכונתה הַנְּלִדְנִית, ומעל לפול, עֲצַמְתָּהּ הַרוּחָנִית של מורשת הלשון על בִּיטוּיָהּ שַׁבְתּוֹרָה, בַּנְּבִיאִים וּבַכְּתוּבִים, בַּסְּפָרוֹת הַתְּלִמּוּדִית וּבְכָל הַפְּרוּךְ בָּהּ אַחַר כָּךְ, בַּסִּידוֹר הַתְּפִילָה וּבַסְּפָרוֹת הַעִבְרִית לְדוֹרוֹתֶיהָ, שֶׁהִיָּתָה בַּעֲיָקָר דְּתִית — גּוֹרְמִים אֵלֶּה חָבְרוּ יַחַד וְסִייעוּ לְהַתְּגַבֵּר עַל הַנִּיפּוֹר, עַל הַסְּפָקוֹת וְעַל הַלְּגִלְגָּנוֹת, שֶׁנִּתְקַלּוּ בָּהֶם הַרְּאִשׁוֹנִים, וּבָהֶם, הַכִּי נִכְבַּד, אֲלִיעֶזֶר בֶּן־יְהוּדָה, רֹאשׁ הַמְּדַבְּרִים וְהַעוֹשִׂים לְתַחִיָּה זו.

הַסְּפָקִים

רֹב הַמְּנַהִיגִים — הַמְּדִינִיִּים וְהַרוּחָנִיִּים — לֹא הָאֲמִינוּ בַּהֲצַלַחַת הַפְּעוּלָה לְהַחִיָּאת הַדִּיבּוֹר, לֹא רָאוּ אֶת הַנּוֹלָד, לַפְּחוֹת בְּשִׁלְבִים הַרְּאִשׁוֹנִים שֶׁל הַפְּעוּלָה, וּבִיקְרוּ אֶת הַמַּהְלֵךְ הַחֲדָשׁ, אִישׁ אִישׁ לְפִי דַרְכּוֹ. קִצְתָם, שֶׁלֹּא הָעִזּוּ לְבַקֵּר בַּפּוֹמְפֵי אֶת תְּנוּעַת בֶּן־יְהוּדָה, כִּאִילוּ יִשְׁבּוּ בַּצַּד, כִּאֲמָרִים, נִרְאָה מָה יְהִיו חֲלוֹמוֹתָיו. ד"ר ב"ז הַרְּצֵל, שַׁעֲמַד בְּרֹאשׁ הַתְּנוּעָה הַצִּיּוֹנִית פִּעֶשֶׂר שְׁנַיִם (תְּרַנ"ה–תְּרַס"ד), שֶׁהָיוּ שְׁנוֹת מַבְחָן לְדִיבּוֹר הַעִבְרִי, אָפָּה לֹא הָעֵלָה עַל דַּעְתּוֹ, שֶׁבַּמְּדִינָה הַעֲתִידָה יִצְטָרְכוּ אֲזֶרְחִיָּה לְהַחִיּוֹת אֶת לְשׁוֹנָם הַעֲתִיקָה. פְּלוֹם אִפְשָׁר אִפִּילוֹ לְבַקֵּשׁ פְּרִטִּיס רַכְבַּת בַּעֲבְרִית? טַעֵן. הַרְּצֵל כִּמְעַט שֶׁלֹּא יָדַע עִבְרִית, אֲבָל ד"ר שַׁמְעוֹן בֶּרְנַפְלָד, הַסּוֹפֵר הַעִבְרִי הַמּוֹבָהֵק, מַחְפֵּר ה'מְבוֹא לְכַתְּבֵי הַקּוֹדֶשׁ', 'סֵפֶר הַדְּמַעוֹת' וְעוֹד, כָּתַב, בַּהֲתַפְּלַמְסוֹ עִם ד"ר א"מ מְזִיא, מְזִכִּיר וְעַד הַלְּשׁוֹן (בַּתְּרַע"ב!), שֶׁהוּא שׁוֹלֵל אֶת עֵצֶם הַרְּעִיּוֹן, שֶׁאִפְשָׁר לְהַחִיּוֹת אֶת הַלְּשׁוֹן הַעִבְרִית כַּלְּשׁוֹן דִּיבּוֹר: "פְּלִי זְכוּכִית שֶׁנִּשְׁפָּר שׁוֹב אֵין לוֹ

תקנה", טען. לדעתו, תהליך הפיכת לשון ספרותית ללשון דיבור אינו אפשרי, ודוקא מהלך הפוך, הפיכת לשון דיבור ללשון ספרותית, אפשרי הוא. לדוגמה הביא את היידיש ('לקט תעודות לתולדות ועד הלשון... ולחידוש הדיבור העברי', הוצ' האקדמיה ללשון העברית, ירושלים, תש"ל, עמ' 135-138). פרופ' חיים רבין, בימינו, טוען, בדיעבד, שאמנם התהליך של תחיית הלשון העברית על ידי החייאת הדיבור מיוחד הוא בתחיית לשונות, אבל תהליך הפוך של החייאת לשונות, כגון הליטאית, הצ'כית, או האירית, שהיו לפני 'תחייתן' שפות מדוברות, לא הצליח כמו העברית (ראה מאמרו 'מה הייתה תחיית הלשון העברית?' ב'ספר שלום סינן', קרית ספר, תש"ם).

פילוג לשונות דיבור שסייע לתחיית הדיבור העברי
כאן אנו באים לגורם החברתי של הפירוד העדתי, שסייע להחייאת הדיבור. את הגורם הזה לא יכלו לחזות הסופרים העברים ברוסיה, אבל בן-יהודה ידע עליו עוד בהיותו בפאריס, קודם שעלה לירושלים. היו לו אז שיחות עם א"מ לונץ, החוקר הירושלמי המובהק, שבא לפאריס לדרוש ברופאים עקב עירורן עיניו, שלקה בו פתאום. לונץ נזדמן לאותו בית-חולים, שאושפז בו בן-יהודה, המחלים מהתקפת 'גניחת הדם' (שחפת). "האדון לונץ ביאר לי," אומר בן-יהודה, "פי הציפורים היהודים בירושלים, ספרדים, אשפנזים, מערבים, גרוזים ועוד, מדברים אמנם, ציבור ציבור ביניהם לבין עצמם, איש בלשון הארץ שבא משם, אך בהיות

שאינן בני ציבור אחד מפירים בלשון בני ציבור זולתו, הם מוכרחים בכל הזדמנות של צורך לדבר זה לזה בלשון הקודש, ובשיחות חולין אלה גם האשפנזים משתמשים בהברה הספרדית". ובן-יהודה מסיים את הערתו: "הדברים האלה, ששמעתי מפי האדון לונץ, חיזקו את אמונתי באפשרות תחיית הלשון בארץ-ישראל". ('החלום ושברו', מבהר פתבים של אליעזר בן-יהודה בענייני לשון, ההדיר ר' סיוון, ספריית 'דורות', מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"ט, עמ' 78-79).

הפרוז הראשון של החברה העברית 'שפה ברורה', שהייתה ראשיתו של ועד הלשון העברית, שנתפרסם על סף תר"ן, היה חתום בידי ארבעת חברי הוועד הראשונים: הצב"י [=הצעיר בארץ ישראל] יעקב מאיר ס"ט [שהיה אחר כך רב ראשי, הראשון לציון, בארץ-ישראל], חיים הירשענזאהן, בן-יהודה, עורך ה'צב"י, חיים קלמי ס"ט — שני 'ספרדים' ושני 'אשפנזים'. 'תכלית החברה', פפי שציון שם, היא "לשרש מקרב היהודים יושבי ארץ-ישראל את לשונות הע[י]לגים, הזשרגון האשכנזי והספרדי וכו' המחלקות את לבות המדברים אותם ועושים אותם כמו לו היו בני עמים שונים, וגורמות פ[י]רווד הלבבות נורא, פדעות ונ[י]מוסים ומנהגים, עד שהספרדי יקרא 'יהודי' רק לספרדי, ולא לאשכנזי, והאשכנזי יקרא 'יהודי' לאשכנזי ולא לספרדי, כידוע. והפ[י]רווד הזה הוא שעומד לשטן לכל דבר טוב ומועיל בחיינו הגשמי[י]ם והרוחני[י]ם. ולשונות הע[י]לגים האלה עושים אותנו לצחוק וללעג ולקלס ולב[י]זיון לשכנינו ולעיני כל העמים, וגורמות שנאה וקטטה והתנגדות בין בני

העדות השונות, וחסרי אונים אנו בגלל זה למלא את חובתנו לארץ מולדתנו...".

פירוד לשונות הדיבור של היהודים בארצות פזוריהם סייע אפוא להחייאת הדיבור העברי בארץ ישראל, וצדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפיוזן בין האומות, שפן על ידי שָׁשְׁבוּ בתוך אומות שונות, למדו לדבר בלשונותיהן השונות. אילו הוגלו כולם לארץ אחת, והיו לומדים לשונה של אותה גלות, לא היה כוח שיאלצם לשוב לדבר בלשונם.

לבטי ראשית הדיבור

גורמים אלה היה בהם כדי לסייע להתחלת הדיבור העברי המתחדש. כל התחלות קשות. ודאי שהתחלה זו לא הייתה קלה. אין צורך בהקלטות של דיבור מאותם הימים כדי להינכח בכך. רישומם של לבטי הדיבור הראשונים ניכר בסגנון העיתונאי של אותם הימים, לא רק אצל חמדה בן-יהודה, ואחר כך גם אצל איתמר בן-אב"י ואחרים, אלא אף אצל בן-יהודה עצמו בדברים שכתב לעיתונו בחיפזון, בלחץ מכבש הדפוס. אפשר להשוות סגנון עיתונאי מחוספס זה, שאותות הדיבור המתחדש ניכרים בו, לסגנונם הקלף של סופרי 'המליץ', 'הצפירה', 'המגיד' וכתבי-עת עבריים אחרים של אירופה. פותבים 'משפילים' אלה, שלא נתנסו בחבלי דיבור עברי, יכלו לכתוב בניחותא ומתוך הרחבת הדעת, ולהשתמש במליצות מקראיות, שבהן עשו בלהטיהם. העברית, שהייתה לחם חוקם של מחיי הדיבור בירושלים הייתה שעשועיהם של משפילי רוסיה.

שרשים וענפים בפיתוח הלשון

הצעד הבא בהחייאת הלשון, מהלך הנמשך גם בימינו, הוא תהליך דליית החומר ממורשת הלשון והתאמתו לצרכים החדשים, החומר שפופעל, הוא החומר המילוני שפספרות לדורותיה, מן המקרא ואילך, והחומר שבכוח, הדקדוק העברי והדרכים הקבועות להרחבת המילון וליצירת מלים חדשות על ידי פירוס השרשים העבריים לתבניות המלים — בנייני הפועל ומשקלי השם — הקבועות בלשון מאז ומעולם.

העצמה הרוחנית של מורשת הלשון

מורשת הלשון מצויה, במידה זו או זו, בתודעת כל יהודי המקיים את יהדותו. וכאן עמדה לה, לעברית המתחדשת, עצמתה הרוחנית של הלשון העברית, הנאצלת עלינו מהספרות בת אלפי השנים, ספרות שתוכנה הוא בעיקר דתי. פרופ' יהושע בלאו, בספרו 'תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית' (הוצ' האקדמיה ללשון העברית, תשל"ט), מציין, בדין, שגורם הדת היהודית היה גורם מכריע בהצלחת החייאת העברית, מפני שהחברה היהודית בסוף המאה הי"ט הייתה עדיין חברה מסורתית, שהעברית שימשה לה 'לשון תרבות'. לדעתו הייתה זו הזדמנות חד-פעמית להחיות את הלשון העברית, מפני שהחברה המסורתית היהודית הולכת ופוחתת בימינו. אילו נדחה הניסיון להחיות את הלשון העברית בדיבור-פה לדור אחד או שניים, לא היה עולה יפה, באין חברה מסורתית בהיקף כפי שהיה, וגורל העברית היה דומה לגורלה של הלאטינית. זוהי השערה מרחיקת לכת, שקשה

להוכיחה. מפל מקום נעיר, שאל הגורם החשוב הזה, של רקע החברה המסורתית היהודית, נצטרפו עוד גורמים, שצוינו לעיל, וצירוף כל הגורמים האלה בהזדמנות חוזרת ודאי שהוא בלתי אפשרי.

צורכי עמך מרובים

המנוף להרחבה הרבה של הלשון, בתכנון ובלא תכנון, היה ריבוי צורכי העם המשתמש בה. פשצורכי עמך מרובים ולשונם קצרה, מתחייבת הרחבה וחידוש וגיוון בלשון. ריבוי הצרכים נבע מהתמורות החברתיות הגדולות, שחלו בחיי חלק העם שעלה מן הגולה לארץ-ישראל, כדי לחיות בה חיים חדשים, חיים לאומיים עצמאיים. העברית שבכתב ובספר שבגולה שימשה בעיקר לענייני רוח (לענייני חומר שימשה לשון הארץ). כאן, בארץ-ישראל, שימשה העברית לכל הצרכים, ובעיקר הורחבה יריעתה לצורכי חומר של חיי המעשה: חקלאות, בניין, תעשייה, חינוך, מדע, צבא, מנהל וכל מגוון התחומים הנחוצים למדינה שבדרך ולמדינה. חיי המעשה בארץ הניבו הרחבה מחושבת (וגם בלא משים) של הלשון, בעיקר על פי שרשיה שלה ואפשרויות הרחבותיה מתוכה ומעצמה. על כך מעידים עשרות המילונים המקצועיים בתחומים הרבים של הטכנולוגיה, מדעי הטבע, מדעי החברה והאמנויות, שהוציאו ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית וגופים אחרים במאת השנים האחרונות, ועוד היד נטויה. את השינוי בחיי הלשון ובתפקודיה מקודש לחול, מהלכה למעשה, ממופשט למוחש, מרוח לחומר... מביע

המשורר אברהם רגלסון בסיום שירתו על הלשון העברית,
'חקוקות אותיותיך', באמרו:

פְּתִינִי עַל לִיחָד, עִם קוֹדְחֵי בְּאֵרוֹת וּמְנִיחֵי צְנוּרוֹת,
עִם כָּל חוֹרֵשׁ וְזוֹרֵעַ וּמְנַפֵּשׁ וְעוֹדֵר,
עִם מְנַפֵּץ סְלָעִים, חוֹתֵךְ יָמִים וּמְמַחֵט אָוִיר,
עִם עוֹשֵׂי פִכְתָּן וּבְצֹמֵר, בְּסִיד וּבְמֶלֶט, בְּבָרוֹם וּבְאֶשְׁלָג,
בְּעֵץ, בְּבָרָזֶל, בִּיִּהְלוֹם —
וּמְגִידִים בְּגְבוּלְךָ כְּבִישִׁים אֶל תְּכֵלִית הָאָדָם בְּפִקְעִיּוֹת
הַכֶּמֶס,
בְּהֵן אֵלוֹהַּ מְתַגְלֵם-מְתַעַלֵּם וְעוֹלָם מְתַעַלְהוֹ-מְתַאֲלֵהוּ.